

תחת שמייס נמוכים

קרן דותן

העתיד בישראל הוא דבר מטיל אימה. קשה וכנראה בלתי אפשרי לדמיין תסריט ריאלי לפתרון בר קיימא בין הים לנהר מלבד עיכוב הקטסטרופה הבאה. אך מה המשמעות של הידיעה הזאת? האם אפשר לחיות ללא תפיסת עתיד? בפועל, חיים בלי עתיד לא חייבים להיות נטולי שמחה. ולהישיר מבט אל האין-עתיד אין משמעותו בהכרח לזוטר, להגר או לשקוע בדיכאון

מאי 2026

מה זה אומר לחיות בלי עתיד טוב? לחיות בלי שינוי לצפות לו באופק, בלי הבטחה להצלה או שיפור ממשי - לחיות מתוך ההבנה שהמשבר המתמשך של העכשיו לא עומד להיגמר בקרוב, או לפחות שהוא לא עומד להיגמר בטוב; שהעתיד יהיה המשך הירידה שהיא לפעמים איטית ולפעמים תלולה וגם אם לפעמים יש בה הפוגות כיוונה ברור; ושחיי הדור הבא יהיו כנראה קשים ומסוכנים הרבה יותר - חיים שבהם לא ברור איזה ערך יהיה לתרבות, לערכים ולידע שבהם אנחנו מנסים לצייד אותם? התחושה שאין עתיד טוב למקום הזה אינה חדשה, ישראלים חיים איתה כבר לא מעט זמן, אבל האין-עתיד של היום הוא לא המבוי הסתום הפוליטי של פעם, אותו "המצב" שריחף מעל הישראלים במשך עשורים רבים ואפשר להם להמשיך לחיות את חייהם כמעט בלי הפרעה. הקטסטרופות שמתממשות עלינו ועל שכנינו חילצו אותנו מהמצב הסטטי הזה: ההווה כבר לא תקוע, הוא בתנועה מטה, ואת התחושה המדכדכת של אי-תזוזה מתמשכת החליפה תזזית חסרת שליטה, ודאגה מכרסמת כמה הרבה יותר גרוע יהיה פה לפני שאולי, מתישהו, יהיה פה טוב.

האין-עתיד הישראלי הוא מקרה קיצוני אולי, אבל הוא חלק מחשש כלל-עולמי מהעתיד, בראש ובראשונה בשל משבר האקלים: רק לפני כמה חודשים קבע האו"ם כי כדור הארץ מצוי כבר עתה במצב לא מוכר וקצב השינויים הרבה יותר גבוה מההערכות המקובלות, כך שצפוי כי המערכות הסביבתיות בכדור הארץ ישתנו בקרוב באופן בלתי הפיך.^[1] אל האסון האקלימי הצפוי מצטרפים תהליכים מדאיגים נוספים כמו מלחמות, עליית הפופוליזם והימין הקיצוני, והבינה המלאכותית, שמגרה במיוחד את בלוטות הדיסטופיה.

במחשבה הרדיקלית, האיך-עתידי הוא סימפטום בלבד, חלק מטשטוש הראייה שמשליט הקפיטליזם המאוחר, אותו "היעדר אלטרנטיבה" שמגררט תאצ'ר הכריזה עליו בנאום בשנת 1980 (אלא שאז דווקא אפשר היה עדיין לחשוב על משטרים כלכליים אלטרנטיביים לקפיטליזם). אנחנו מצווים לחשוב בתחושה הזאת, שאין עתיד, להתנגד לה, להפריך אותה בשלל פתרונות ומאבקים שישללו את הדרך לא רק אל העתיד עצמו אלא גם אל ראיית העתיד האלטרנטיבי כאפשרי.

מרק פישר פותח בבעיית העתיד את ספרו **ריאליזם קפיטליסטי**,^[2] וכדוגמה מייצגת המגלמת חיים ללא עתיד הוא מביא את הסרט הדיסטופי **הילדים של מחר** (2006). הסרט מתאר עולם שבו מתקיימת עקרות מתמשכת, וזה 18 שנה אף ילד לא נולד. בניגוד לנובלה של פ"ד ג'יימס שהסרט מתבסס עליה, ובניגוד לדיסטופיות רבות אחרות, הסרט אינו מתרחש במשטר טוטליטרי אלא בדמוקרטיה, גם אם מנוונת ומחוררת. במילים אחרות, מה שמייחד אותו הוא תיאור של חיים שעברו נרמול ונראים לגמרי מתקבלים על הדעת - פרט לכך שאין עתיד. פישר מתאר סצנה שבה גיבור הסרט, תיאו, מבקר במוזיאון שבו נשמרים אוצרות התרבות האנושית, מפסל דוד של מיכאלנג'לו, דרך הגרניקה של פיקאסו ועד לחזיר המתנפח של הפינק פלויד, ושואל מה המשמעות של אלה אם אין עוד דור שיוכל לראות אותם. התשובה שהוא מקבל - "אני מנסה לא לחשוב על זה" - היא התשובה שלדעת פישר מאפיינת את האסון המתגלגל של הקפיטליזם.

זה בדיוק הסימפטום של האיך-עתידי: הניסיון "לא לחשוב על זה". במובן הזה, האיך-עתידי הוא לא אסון שנמצא בעבר או בעתיד, ולא כזה שמוגבל בזמן כמו אסון טבע או מלחמה, אלא אסון שבא לידי ביטוי דווקא בהתרגלות האיטית לחיים תחת תפיסת זמן חתוכה. להישיר מבט אל האיך-עתידי אין משמעותו בהכרח לוותר, להגר או לשקוע בדיכאון. עוד לפני שקובעים מה היחס הרגשי לתפיסת הזמן הזאת ולהשלכות שעשויות להיות לה על המוטיבציה למאבק פוליטי, אפשר להכיר בכך שזו תבנית זמן שהרבה אנשים חיים איתה, במיוחד בישראל.

לא תמיד זה היה ככה. בשנות התשעים עוד הייתה תפיסה בטוחה יותר של העתיד, ציפייה בלתי מבוססת אבל עיקשת שהדברים הולכים להסתדר. שום דבר לא היה מושלם, הסכם אוסלו היה מלא חורים, היו פיגועים מחרידים, ובכל זאת העתיד היה דבר שאפשר להישען עליו, לשאוב ממנו כוח. היום העתיד בישראל הוא דבר מטיל אימה. הוא מזין את זרם ההגירה מכאן, כשם שהוא מזין עיסוק קדחתני בשאלות של דמוגרפיה והיתכנות של שינוי פוליטי, וכן שורה ארוכה של יצירות תרבותיות דיסטופיות ופסימיות. קשה וכנראה בלתי אפשרי לדמיין תסריט ריאלי לפתרון בר קיימא בין הים לנהר מלבד עיכוב הקטסטרופה הבאה. זה לא מקרי כנראה שבניסיון להיבנות על הסנטימנט הזה ולהדוף אותו, ואולי להתריס כלפיו, מפלגת המרכז הכל-ישראלית קרויה "יש עתיד". בישראל של היום, יותר מתמיד, לחשוב שאין עתיד זה דבר מאוד ישראלי.

האם אפשר לחיות ללא תפיסת עתיד? בספר משנת 2011 ניתח פרנקו ברארדי את העתיד כתבנית תודעתית היסטורית וחולפת, שהגיעה לשיא פריחתה במחצית השנייה של המאה העשרים וכעת היא בדעיכה. [3] העתיד, הוא טוען, אינו בהכרח רעיון טבעי: בימי הביניים תפיסת הזמן היתה ממוקדת דווקא בעבר, בנפילה מגן העדן האבוד. המיקוד בעתיד הוא תולדה של העידן הקפיטליסטי והתעשייתי שאת הביטוי המזוקק שלו מוצא ברארדי במניפסט הפוטוריסטי של פיליפו תומאזו מארינטי משנת 1909, מניפסט שכולו הבעת אמון בעתיד - ובאלימות, בתנועה, במכוניות ובמלחמות (ובוז לנשים, למוזיאונים ולספריות).

את תחילת דעיכתו של מושג העתיד הוא מוצא בסוף המאה העשרים, ואת הסמל שלו הוא מוצא בשיר של הסקס פיסטולס משנת 1977 שהפך להמנון הפאנק כשסולן הלהקה ג'וני רוטן התקרב למיקרופון וצרח לתוכו "No Future!" אלא שכאשר ג'וני רוטן צרח שאין עתיד, הוא התכוון שלצעירי בריטניה הלא-פריבילגים אין עתיד, כלומר אין להם סיכוי להצליח כי המבנים הכלכליים והפוליטיים פועלים נגדם. זו הייתה מחאה על העתיד, ולא מחאה שוויתרה על הציפייה לעתיד. כיום, לעומת זאת, העתיד עצמו הוא שמוטל בספק. גם כאשר מתרחשים שינויים בפוליטיקה - וברארדי מביא לדוגמה את בחירת אובמה לנשיאות ואת האביב הערבי - הם אינם משפיעים על החיים עצמם ואינם משיבים את העתיד על כנו כתבנית של תפיסת עולם אופטימית.

חיים תחת אין-עתיד משמעותם איננה שהעתיד יהיה בהכרח רע ומר. ההיסטוריה מוכיחה שהיא לא מתקדמת לפי ציפיותיהם של בני האדם, ורבים מהאירועים הגדולים והדרמטיים ביותר - השליליים והחיוביים - היו בלתי צפויים, "ברבורים שחורים": מהפכות פוליטיות וטכנולוגיות, פיגועי-על, מלחמות, אסונות טבע. ידענו להסביר אותם יפה בדיעבד, אבל ברגע האמת הם השאירו אותנו פעורי פה. האין-עתיד אין משמעו שאכן לא יהיה עתיד טוב, אלא שזוהי תפיסת הזמן העכשווית.

במילים אחרות, האין-עתיד הוא למעשה בעיה של ההווה. הנס אולריך גומברכט טבע בשנת 2014 את המונח "ההווה הרחב" ביחס לכרונוטופ הנוכחי, שבו הן העתיד החסום הן העבר נבלעים בהווה המנופח, ונעים בתוכו ב"תנועה ללא תזוזה" שמתבררת לעיתים קרובות כקיפאון. [4] הווה כזה, שאינו מצליח לרתום את עצמו להמשכיות תרבותית ופוליטית, מתקשה להתגייס לתנועה שיטתית למען העברות בין-דוריות ולהוביל שינויים ארוכי טווח. בהווה כזה התנועה היחידה היא בתוך הרגע; הוא נתלה בחלוף-הזמן, בציפייה עמומה שאי-מתית תגיע תודעת זמן מתאימה יותר לתוכניות כאלה.

כך האין-עתיד כמצב תודעתי ישראלי קולקטיבי מעצב גם את אפשרות המחאות הפוליטיות כאן. המשמעות אינה שהאקטיביזם הוא בהכרח חסר תוחלת, אלא שהוא עשוי לשנות צורה; ההתמקדות במטרות רחוקות (להחליף את השלטון, המשטר, הסדר הכלכלי וכו') עשויה להתחלף בשמירה על עצם קיומו של האקטיביזם. מטרתו הראשית היא החזקת עצם המאבק, שכן הוא זה שמאפשר לאנשיו להמשיך לחיות ולקוות בטווח הקצר; ללא המאבק אין להם כלום.

במציאות בלועת עתיד, העתיד לא בהכרח נמחק לגמרי מהווה. הוא נוכח בו בדרכים אחרות, מופרכות ונואשות יותר. כאשר לא רואים דרך ריאלית אל העתיד הטוב, אמונות משיחיות למיניהן (גם חילוניות) שלפיהן הפתרון בהכרח יגיע בדרך נעלמה כלשהי הופכות לחלק מתוכנית העבודה, כי בלי אמונה בכלל חוסר הישע עשוי להיות באמת בלתי נסבל. וכך, בדרך מעגלית, דווקא במציאות חסרת עתיד העתיד המדומיין חוזר להווה, אבל לא בצורה של תודעת זמן שהיא מושא של תוכניות וציפיות אלא כ"עיקר אמונה" שלא שואלים שאלות לגביו, דווקא מפני שזקוקים לו יותר מכפי שנרצה להודות.

תקוות נואשות לתקווה

פחות משנה לתוך מלחמת אוקטובר 2023 ההווה היה שחור מכדי לצלוח אותו ללא מטשטשי תודעה, ובראשם התקווה - אותה תקווה ריקה מתוכן שאינה מכוונת לשום תרחיש ממשי. ככל שניסיתי למלא את התקווה הזאת בתוכן, לא הצלחתי לדמיין עתיד בישראל ללא קטסטרופות נוספות, קרובות יותר ופחות.^[5] תפסתי את זה כחולשה, פתולוגיה נפשית, שמזמינה התערבות מעשית, ולכן רשמתי את עצמי לסדנה של דמיון פוליטי. תליתי בסדנה תקוות עצומות - כל אותן תקוות שלא יכולתי להפנות אל המציאות עצמה. דמיינתי איך אצא משם עם ראייה מתוקנת, ובבת אחת אראה את כל הפוטנציאלים החבויים בהווה הישראלי ואחזור להאמין שההווה הקסטרופלי אינו אלא משבר חולף.

התייצבתי בסדנה בציפייה גדולה לצד כמה עשרות משתתפים, בעיקר משתתפות. עם תחילתה הקפנו במעגל לא סימטרי את מה שהונח באמצע החלל ונראה כמו מיצב של חמישה חבלי כביסה ארוכים. משימתנו הייתה לחשוב על קטעי עתיד - ידיעה חדשותית, התרחשות יומיומית, דיאלוג, תמונה - ולכתוב אותם על פתקים. אחר כך נתלה את הפתקים על חבלי הכביסה. כל אחת מאיתנו תוזמן בתורה לספר מה כתבה בפתק ותסביר היכן היא בוחרת לתלות אותו - למעלה או למטה, משמאל או מימין - לפי סדרה של פרמטרים: האם מדובר בעתיד רצוי או לא רצוי, סביר או מופרך, קרוב או רחוק.

שתי קעריות של אטבים שימשו אותנו: כחולים לעתיד רצוי, אדומים לעתיד לא רצוי. רוב המשתתפים השתדלו לנסח עתיד כחול ורחוק. טיול רגלי לביירות, רכבת לילה לקהיר, ביקור עסקי בסוריה, רילוקיישן לטהראן. שדה סולארי בעזה, מערכת מים משותפת, משפחות מראמאללה בחוף הים. חוק הלאום מבוטל, בן גביר ונתניהו בכלא, חוקה דמוקרטית לישראל.

"מה הסבירות?", שואל המנחה את התולה.

"סביר בהחלט!", באה התשובה, והקהל מגחך.

שתיים מהמשתתפות דוברות הערבית הוסיפו למיצג המתהווה של כבסי עתיד שני פתקים בכחול: באחד ידיעה שולית בעיתון, המדווחת כי מפלגת המיעוט היהודית נותרת שוב באופוזיציה. בשני יהודים מגיבים בשמחה על פתיחתו של פסטיבל תרבות עברית בתל אביב, אחרי שנים של מחיקת זהותם הלאומית תחת שלטון מוסלמי. תמונת מראה של ההווה, בהיפוך מקומות.

הן מיינו את הפתקים בהסתברות קלושה, וכנראה גם הקהל, כי איש לא מחה.

האווירה הייתה משועשעת, אך נטולת שמחה. הפעלתנות שהוכנסנו לתוכה סילקה לרגע את נמיכות הרוח, וכולנו מילאנו את תפקידנו בציינתנות והידקנו אל החבלים שורות של פתקי עתיד תלושים. הסכסוך הישראלי-פלסטיני מורגל בתרחישים חיוביים, בהבטחות ובתהליכים, כולנו נולדנו לשלום שרק יגיע ושפת התקווה שגורה בפינו (גם כשהיא כוזבת בעליל).

גם אני כתבתי פתק עתיד מופרך, אבל קימטתי אותו לתוך הכיס. לא הצלחתי לדמיין שום תרחיש ריאלי של עתיד טוב שלא היה עבר בתחפושת או היסטוריה מכובסת - "כמו שקרה בדרום אפריקה", "כמו שקרה באלג'יריה", "כמו שקרה בתקופה העות'מאנית". אם קיוויתי שהסדנה תרפא באבחת קסם את קוצר הראייה שלי ותספק לי, ולו לרגע, הצצה אל האופק הצלול של העתיד הטוב, בסופה מצאתי את עצמי מול אותו מחסום ראייה, רק עם מבט מופנה לאחור, חוזרת אל היסטוריות של סכסוכים דומים ושונים ואל סבך הקשרים שלהם למציאות הישראלית.

מן הסתם תליתי בסדנה תקוות מוגזמות, תקוות נואשות לתקווה. לזכותה אפשר לומר שהיא לפחות סיפקה לנו, למשך שעותיים או שלוש, את ההזדמנות להעמיד פנים שיש לנו שליטה בגורלנו - למיין עתידים, למשש ולהתלבט לגביהם, לשאול אם סביר שיתרחשו ואם הם בכלל רצויים. המפגש עם העתידים הטובים לא קירב אותם; במובנים מסוימים הוא אפילו הרחיק אותם. התקוות האוטופיות נראו תלושות, חלק מאותה בעיה של עתיד מופרך, דחליל של עתיד שאנחנו מניחים לפנינו רק כדי שנמשיך להתקדם לעבר משהו. הסדנה בהחלט הפעילה את הדמיון, אבל היא לא הולידה מתוכו עתיד אוטופי, או לפחות נסבל, אלא צבעה את ההווה באור אחר והפכה את הריטואל של תליית פתקי העתיד על החבל לטקס אשכבה מוזר לעתידים לשעבר.

אוטופיה עכורה

במחקר הספרות לא נוטים לתת אמון באפשרות לדמיין עתיד שפורץ את גבולות המציאות. המצוטט ביותר בהקשר זה הוא פרדריק ג'יימסון, שכתב כי ספרות מדע בדיוני לא באמת נותנת לנו דימויים מהעתיד אלא מוכיחה לנו את חוסר היכולת לדמיין אותו, ממחישה עד כמה כולנו שבויים בסכר האידיאולוגי והתרבותי של זמננו.^[6] לפיכך, הקריאה בתוצרי הדמיון האנושי של העתיד היא קריאה בתודעות של ההווה. זה לא אומר שאין מקום לאוטופיה כלל; זה אומר שכתובת אוטופיה אינה מכוונת לעתיד, אלא לניקוב המסכים שסוככים על דמיוננו. היא פועלת ככלי של הזרה שמאפשר לאבחן את המקומות שבהם ההווה נכשל בהבנת עצמו.

קצת אחרי שהשתתפתי בסדנת הדמיון הפוליטי הגיע לידיי ספר אוטופי שיצא לאור עשור קודם לכן, בשנת 2013. הספר, **עֵזְבָה (שיבה)**, הוא אוסף של סיפורים הכתובים כ"עדויות מדומיינות" של יהודים ופלסטינים על שיבת פליטי 1948 למולדתם. בנקודת הזמן שבה קראתי את הספר, האפשרות המדומיינת הזאת התנפצה בצורה מחרידה כזאת שהסיפורים מלאי התקווה התעוותו לחלוטין ומשמעותם השתנתה, ולמעשה התהפכה.^[7] הם נכתבו כאוטופיות, אבל כעת נקראו יותר כמו סיפורי זוועה.

כבר הסיפור הפותח, שנכתב על ידי אחד משני עורכי הספר, עמר אלע'בארי, ושימש מעין הקדמה לספר כולו, סימן את ממדי הסטייה מהדמיון האוטופי. הוא מתרחש קצת יותר מעשור לאחר פרסום הספר, כאשר הכותבים מוזמנים לביירות, לספר על חזונם שהתגשם. הם נוסעים יחד ברכבת לביירות מחיפה, שכעת היא עיר יהודית-ערבית, וכמוה גם המרחב כולו.

חישוב מהיר: השנה המתוארת בסיפור היא 2023, אותה שנת בלהות שהייתה נקודת הזמן הכרונולוגית שבה קראתי את הספר. מתוך ההווה הדיסטופי, שהתגשם בינתיים, נפער בתוך התקווה הבוטחת של אלע'אברי מסלול ההתרסקות הצפוי לה. העובדה שרק לפני כעשור אפשר היה לדמיין ולהעלות על הכתב עתיד אופטימי כל כך שימשה אמת מידה אכזרית לעומק השבר של ההווה, וחשפה את שיעור הנזק לאפשרות הדמיון של העתיד שנפגעה באופן אנוש כל כך, אולי קטלני.

אבל מתוך נקודת הזמן של השבר הנורא נחשפו גם החריקות בדמיון האוטופי הזה. אף על פי שהסיפורים באים בערבובייה, בעברית ובערבית, מאת יהודים ופלסטינים, ללא סימטריה - אולי כגילום של אידיאל השיתוף היהודי-ערבי - בפועל מסתמנת הבחנה ברורה בין סיפורי היהודים והפלסטינים. כל הכותבים היהודים דמיינו מציאות של שותפות גורל יהודית-ערבית, שבה הפלסטינים השבים מתקבלים בהשלמה ולעיתים אפילו בידידות או מתוך אחווה יהודית-ערבית; לעומת זאת, בסיפורי הפלסטינים, השיבה מדומיינת על פי רוב כהמשך של יחסי האויבות והכפיפות בין ערבים ויהודים, שנתפסים כזרים למרחב המזרח-התיכוני.

סיפורו של צבי בן-דור בנית, "אוצר בביסאן", הוא דוגמה לסוג הראשון. הוא מציג היסטוריה מתמשכת של אחווה יהודית-ערבית המתקיימת לכל אורך שנות הסכסוך, במקביל אליו, כשהיהודים והפלסטינים מחליפים מקומות בתפקידי הפליטות והכנסת האורחים. אחרי הנכבה פליטים פלסטינים מביסאן (בית שאן) מגיעים למוסול שבעיראק ומתקבלים על ידי יהודי מוסול באחוות מיעוטים, וזמן קצר לאחר מכן מתהפך הגלגל: כעת מגיע תורם של יהודי מוסול להיות מגורשים לפלסטין, והפלסטינים משביעים אותם לתפוס את מקומם בביסאן ולהתיישב שם. וכך, כשלבסוף מתגשמת לאחר שנים רבות שיבת הפלסטינים מעיראק לביסאן שבישראל-פלסטין, זוכים הפליטים לשעבר - היהודים והפלסטינים, שכולם מוצגים בסיפור כקורבנות ההיסטוריה שלא עוולו ישירות זה נגד זה - לשבת בצוותא ולהעלות זיכרונות משותפים.

לעומת זאת, ברוב הסיפורים שנכתבו על ידי פלסטינים, השיבה אינה מדומיינת על רקע מציאות של פיוס או שיתוף, אלא כהמשכו של המצב הקיים בשינוי תפקידים: היהודים - המתוארים כאשכנזים ובהירי שיער וזרים גנטית למזרח התיכון - מאבדים את בתיהם ואת מעמדם והופכים לפליטים או למוכפפים. בסיפור של אסראא כלש, "הגברית", מוזכר כבדרך אגב שהציונים נעקרו מפלסטין בדרך עלומה; בסיפור של חסאם עת'מאן, "בית אבא", נכתב כי היהודים אינם מורשים להישאר בפלסטין ו"כל משפחה תצטרך לחזור לארץ שממנה באה במקור" (עמ' 149); ובסיפור של חנא עידי, "בין חלום הסוף ומציאות ההתחלה", היהודייה האשכנזייה אומרת לפלסטינית השבה "את הקורבן שלי, סלחי לי על כך", ומציעה לשרת אותה בביתה-לשעבר עד סוף ימיה (עמ' 156).

מנקודת מבט ישראלית-יהודית אין הרבה אוטופיה בסיפורי הפלסטינים, אבל לפחות הם לא התיישנו כלל והבסיס הרגשי שלהם נותר בתוקף, במיוחד אחרי אוקטובר 2023: יהודים ישראלים רבים יסכימו היום למציאות המתוארת בהם, שלפיה הסכסוך הוא משחק סכום אפס, וברגע שיוותרו על עמדת העליונות הם יהפכו לקורבנות. כמו שתי המשתתפות דוברות הערבית בסדנת הדמיון הפוליטי, שתלו פתקים שהיו בבואה של ההווה, גם כאן רוב הכותבים הפלסטינים לא ניסו לייפות את המציאות הרגשית שלהם. לעומת זאת, הכותבים היהודים, אולי מתוך משאלת לב, ייפו מאוד את הוויתור על זכויות היתר וכמעט שלא התייחסו לפחדים של יהודים ישראלים משיבה כזאת ולרגשות כמו זעם, טינה, שנאה או נקמה שעשויים להיות כרוכים בה. אף שהספר מדמיין מציאות של שיתוף יהודי-ערבי, בפועל הוא נקרא כאילו יש בליבו מחסום: סיפורי היהודים נקראים כאילו הם לא קראו את סיפורי הפלסטינים ואינם מודעים למצבורי הזעם והטינה שלהם, וסיפורי הפלסטינים נקראים כאילו הם אינם מודעים כלל לחיבור של היהודים לארצם ולמרחב המזרח-תיכוני ולאפשרות של זהות יהודית-ערבית (אף על פי שלפחות שלושה מהכותבים היהודים עסקו בה).

הערה קצרה באותו סיפור ראשון של אלע'בארי חושפת אמת קטנה-גדולה על נסיבות כתיבת הספר: כותבי הספר היהודים והפלסטינים לא נפגשו פנים אל פנים בזמן הכתיבה. אין הסבר איך זה קרה - האם משום שהפלסטינים לא יכלו להיכנס לתחומי הקו הירוק? או משום שמי מהצדדים החרים, פחד, ויתר? - אבל היעדר המפגש מרמז על מערכת החסימות המציאותית לגמרי שלקחה חלק בעבודת הדמיון האוטופי, ואולי הוא מספק הצצה אל סוג הכשלים שחוסמים גם את יכולת הדמיון העכשווית שלנו.

החיים מתכסים בשמיכה

האיך-עתידי שאני כותבת עליו כאן הוא פוליטי לפני שהוא אישי. בחיי הפרטיים, על אף כל המפלות והתקיעויות שלהם, איכשהו לא איבדתי מהאופטימיות שאבדה לי באופן קולקטיבי, ואני בהחלט מסוגלת לדמיין עתידים אופטימיים, גם אם מופרכים; גם כשהם מופרכים אני מאמינה בהם. אבל חוסר היכולת לדמיין עתיד פוליטי טוב בישראל בהחלט משפיע על חיי הפרטיים ומעמיס עליהם דילמות משבריות. אם אני עומדת מאחורי ההבנה שאין כאן עתיד, האם לא מוטלת עליי החובה להגר מכאן, לפחות לטובת הדור הבא? איך האיך-עתידי הזה נוכח בחינוך, בבריאות הגופנפש, בכלכלה (סוגי עבודות, השקעות, הלוואות), וחשוב יותר, לפחות עבורי, בתרבות - בשאלה איך אפשר להמשיך ליצור תרבות מתוך ספק גדול לגבי המשכיותה?

אף על פי שהאיך-עתידי הוא קולקטיבי, הוא מחלחל אל התחושות, הרגשות, אפילו התנוחות הגופניות. אנשים אומרים כל הזמן: "עדיף לא לחשוב", "עדיף לא לשאול", "שלא נדע" ו"בשביל מה". החיים מתכסים בשמיכה. ממשיכים לעשות את אותם הדברים כמעט. רק הגו קצת נשמט, המבט מתנוון. זה לא אומר שחייבים לחיות בדיכאון או בלי שמחה. זה קיום שיכול להיות מלא פעלתנות, התרחשויות ויצירתיות, אבל תחת שמיים נמוכים. לפעמים כל ההבדל יהיה שבמקביל לכל התוכניות והחיפושים של החיים הרגילים שומרים עין אחת פקוחה ולא שקרנית אל אפשרות הסוף.

ג'ונתן פרנזן פרסם בשנת 2019 מסה על תודעת הקץ בהקשר הסביבתי, וטען שהאופטימיות של אנשי מאבק האקלים אינה אלא התכחשות לאמת. מה יקרה, הוא שואל, אם נפסיק להעמיד פנים שניתן לעצור את משבר האקלים? האם לא כדאי שנתחיל להתכוון לאסון שעומד להתרגש עלינו במקום להכחיש שהוא מגיע? המסה עוררה עליו זעם אדיר, ומאוחר יותר הוא הסביר שכתב אותה משום שהרחקת האסון מונעת מאיתנו להתמודד עם בעיות סביבה כאן ועכשיו ולהתמקד בטיפול בנוזקים שכבר מתרחשים:

כל אחד מאיתנו נמצא עכשיו במצבם של האמריקנים הילידים כשהאירופים הגיעו חמושים ברובים ונושאים בגופם את מחלת האבעבועות השחורות: עולמנו עומד להשתנות שינוי אדיר, שאין לצפותו ושיהיה בעיקר לרעה. אין לי כל תקווה שנוכל למנוע את השינוי מלהגיע. תקוותי היחידה היא שנוכל לקבל את המציאות בזמן שיאפשר לנו להתכוון אליה התכוננות אנושית, ואמונתי היחידה היא שהתמודדות כנה איתה, כואבת ככל שתהיה, טובה מהתכחשות לה.^[8]

המקרה הישראלי כנראה מקדים ומקצין את תפיסת העתיד שפראנזן מתאר כאן: פה האסון בהחלט כבר קרה, והוא לא מפסיק לשוב ולהתרחש. בנקודת הזמן שבה אני כותבת - במהלך הפסקת האש השברירית מול איראן במלחמת "שאגת הארי", כאשר גם בעזה וגם בלבנון נמשכת האש בכל זאת - מעגלי האלימות באים והולכים, הולכים ונשארים, במחזוריות שמפגישה אותנו שוב ושוב עם האסון ובתוך כך דוחקת אותו לשוליים, מקודדת את הנורמליות מחדש והופכת לשגרה חדשה. העתיד הוא מכשיר מרכזי בעיצוב השגרה החדשה והסתרת המציאות: ככל שישראלים מאבדים אמונה בעתיד הפוליטי הטוב כך הוא מקבל מעמד מיתולוגי יותר, לא כנקודת הזמן שבו תבוא ההצלה, אלא כהצלה עצמה.

הפילוסוף הצרפתי ז'אן-פייר דופוי כתב שכדי למנוע קטסטרופה צריך תחילה להאמין בהיתכנותה. בהשאלה למקרה הישראלי, אפשר לומר שצעד ראשון לעצירת הקטסטרופה של ההווה הוא אובדן האמונה בהצלה עתידית כלשהי. אבל לשמאל בישראל קשה במיוחד לוותר על העתיד; העתיד ממריץ לפעולה (ההפגנות "למען הדורות הבאים") ומערפל את החושים מפני הדיכאון של ההווה. הוא הופך את ההווה למשבר זמני, שכדאי כביכול לשרוד אותו כדי להגיע אל הגדה הנגדית, הטובה, שבאופק. ויחד עם זה הוא נושא מחיר. הוא מעודד אותנו להחזיק בתקוות לא מציאותיות, ומנחיל לנו עוד ועוד אכזבות. הוא דוחף אותנו להילחם על מטרות טהרניות או אידיולוגיות מדי בזמן שההווה מלא סבל.

מה היינו עושים אחרת אם היינו מקבלים בתוך תוכנו את האפשרות שאפסו הסיכויים להתממשות העתיד הטוב שאנחנו שואפים אליו? האם היינו מתאבלים, זועמים, מהגרים, מוותרים? או שגם בהנחה שהעתיד הטוב לא יבוא, ואת המקום הזה ימשיכו לפקוד תהליכי התפוררות מתמשכים תחת מעטה שברירי של נורמליות, הבחירה להישאר ולהיאבק הייתה נשארת על כנה - לא למען העתיד אלא למען ההווה, ולא רק למען האחרים אלא גם למען העצמי?

לא בטוח שכל כך קל לוותר על העתיד. הוא מייצר סביבו מרחב שיחני אנרגטי דחוס ברשת של ציפיות ואכזבות. גם כשנדמה שאנחנו מתרחקים ממנו, אנחנו מוצאים את עצמנו שבים אליו בצורה אחרת, בתנופה מחודשת - ההתרחקות היא לפעמים רק ביטוי של צמא. העתיד הוא התמקמות בזמן, שקשה

ואולי בלתי אפשרי להשתחרר ממנה לחלוטין, על אחת כמה וכמה עבור מי שנולדו להאמין ברעיון הקדמה. קשה במיוחד לוותר על העתיד מתוך בחירה. די בכך שהזמנים נוחים ומאפשרים, והאוויר נדחס כמו מאליו בכמיהות.

לכן בהווה הזה, לקוי החמה, יש גם הזדמנות. הסתתרות אור התמיד של העתיד, כשם שהיא סימפטום של כשל תודעתי - ממאפייני הקפיטליזם המאוחר והמשברים המבניים של החברה הישראלית - היא גם סיכוי לראייה אחרת של אפלטון ההווה: לא כשלב זמני בדרך להבטחה כלשהי, אלא כמציאות שלא חדלה לפעול עלינו, לעצב ולשנות אותנו, מושא של הסכמה מתמשכת ומתחדשת להישאר.

הערות שוליים

[1] † UN Environment Programme, "A Future We Choose", 2025

[2] † מרק פישר, **ריאליזם קפיטליסטי: האם אין אפשרות אחרת?** בתרגום תמר הרמן, מודיעין: כנרת זמורה דביר, 2023.

[3] † Franco (Bifo) Berardi, *After the Future*, Edinburgh: AK Press, 2011

[4] † הנס אולריך גומברכט, "ההווה הרחב", בתרגום נעם פינס, **אות** 8, 2018, עמ' 221.

[5] † מאמר שלי על ייאוש צפוי להתפרסם בקרוב בכתב העת **מפתח**.

[6] † Frederic Jameson, "Progress versus Utopia, or, Can We Imagine the Future?" *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*, London: Verso, 2005, pp 281-295

[7] † עמר אלע'בארי ותומר גרדי (עורכים), **עֵנְדָה: עדויות מדומיינות מעתידיים אפשריים**, בתרגום אלטייב עינאים, עידן בריר, ברוריה הורביץ ועמי אשר, חיפה: עמותת זוכרות ופרדס, 2013.

[8] † ג'ונתן פראנזן, "המסה בזמנים קודרים", **הקץ של קץ העולם**, בתרגום נעמי זוסמן, תל אביב: עם עובד, 2020.